

## KUTATÓINTÉZETI KÖNYVTÁRAK ÉS TÁJÉKOZTATÁS

Simon Mária Anna

A tudományos és szakirodalom volumenének állandó növekedése, valamint a gazdasági versengés élesedése során mind fontosabbá váló gyors tájékozódás igénye már a XIX. században megindította azt a folyamatot, amelynek eredményeképp a lassabb, nehezebb, bizonyos mértékig arisztokratikusabb könyvtárak mellett megalakultak a kizárólag tájékoztatás célját szolgáló dokumentációs vagy információs irodák. Indokolta az ilyen létesítmények születését a hagyományos "általános" gyűjtőkörű könyvtárak tulsulya is: a tudományok differenciálódásának folyamata egyre nehezebbé, majd egyre inkább csak az elméleti kutatómunka számára tette használhatóvá a könyvtárak tájékoztató munkáját. - Magyarországon, ahol a kapitalizmus és különösen az ipar fejlődése lassabb volt, az ipari és műszaki tájékoztatás igénye csak a XX. században vetette fel egy ilyen létesítmény gondolatát. KÁPLÁNY Géza az OMKDK történeti elődjének megszervezésével azt a nagyon egészséges elgondolást juttatta érvényre, amely szerint a dokumentáció bázisa a könyvtár - a kettőt tehát egymással összefüggően kell megszervezni. Ez a szervezeti forma - sokféle vita és módosítás után és ellenére - ma is érvényesül az OMKDK vagy az OMgK szervezetében.

A felszabadulás után megindult hatalmas fejlődés támogatására az 50-es évek elején alakult műszaki-termelési könyvtárhálózat első feladata a szükséges irodalom, különösen folyóiratirodalom beszerzése és hozzáférhetővé tétele volt. A könyvtárak szervezeti megerősödésének időszaka meglehetősen hosszan elhúzódott - a korszerű termeléshez elengedhetetlenül szükséges tájékoztatói igények gyorsan növekedtek. Kielégítésükre több helyen ún. műszaki-dokumentációs osztályok, részlegek alakultak, gyakran a könyvtár szervezetétől függetlenül. A műszaki könyvtárak gyűjtése ma már kiterjed a tájékoztatáshoz elengedhetetlenül szükséges nem-hagyományos formájú dokumentumokra is - a nem kielégítő személyi ellátottság eredményeképp azonban érdemi, színvonalas szakmai tájékoztatás nyújtására csak igen ritka esetben képesek.

Részben hasonló jelenségek mutatkoznak a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeteiben is. Az Akadémia szervezetén belül jelenleg 42 tudományos kutatóintézet működik: közülük 12 társadalomtudományi, 25 pedig természettudományos, ill. műszaki jellegű kutatásokkal fog-

lalkozik. A magyar tudományos élet sajátos fejlődése folytán a régi, nagymultú intézetek a társadalomtudományok területén működnek. Bár ezeknek könyvtárai nagyobbrészt régebbi eredetű, értékes gyűjteményeket tartalmaznak - mégis, e könyvtárak lassabb ütemű fejlődésük, szervezetlenségük, személyzeti nehézségeik miatt nem tudtak eleget tenni a felmerülő bibliográfiai-dokumentációs igényeknek. Így történt, hogy intézetek sorában /Állam- és Jogtudományi, Irodalomtörténeti, Történettudományi, Közgazdaságtudományi stb./ indult meg komoly bibliográfiai tevékenység, a könyvtáraktól függetlenül, a könyvtár mellett. Figyelemre méltó jelenség, hogy ezek a kezdeményezések társadalomtudományi kutatásokkal foglalkozó intézetekben jelentkeztek és az igényeknek - különböző szinten - a mai napig megfelelnek. A társadalomtudományi kutatások egyik legfontosabb bázisa tudvalevőleg elsősorban maga az irodalom, a könyv, - a gyors tájékoztatás különféle formáinak jelentősége lényegesen kisebb, mint a nagy tempóban fejlődő műszaki és természettudományokban. A gyors, sokoldalú tájékozódás szükségessége elsősorban ezekben jelentkezik. A nagyobbára alapkutatásokkal foglalkozó akadémiai kutatóintézetek könyvtárai újabb keletiek, legtöbbször alig néhány éves. A felfejlesztés, rendeződés, az alapok lerakásának idejét élik, személyi ellátottságuk e feladatok elvégzésére is csak szűkösen elegendő. A hálózati központ óvatos kezdeményezéseire, az igények iránti érdeklődésére legtöbb esetben teljes elzárkózás volt a válasz: a kutatók véleménye szerint a szaktájékoztatás nehéz feladatát helyettük elvégezni a könyvtáros nem képes. Egyetlen intézeti könyvtár volt eddig /Biokémiai Kutató Intézet/, amelynek könyvtárosa, az igen kedvező intézeti légkört felhasználva, modern, többretű szakirodalmi dokumentáció kiépítését kezdte meg, korszerű módszerek alkalmazásával.

Egyre sűrűbben találkozunk azonban az akadémiai intézeti kutatók ó n á l l ó dokumentációs kezdeményezéseivel. Ezeknek egy része szakirodalmi dokumentáció - más része azonban a különféle kutatási eredmények, szükséges adatok nyilvántartásainak széles skáláját mutatja. Hasonló érdekes példáról számol be SZEPESVÁRY Pál cikke a TMT 1964. 9-10. számában.\*

E dokumentációs kezdeményezések módszertani problémákat vetnek fel, a módszertani problémák pedig - több-kevesebb kerülővel - rendszerint eljutnak a könyvtárhoz és azon keresztül, esetleg annak megkerülésével is a hálózati központhoz.

Ez a helyzet teszi időszerűvé a kérdés felvetését: melyek általában a kutatóintézeti és különösen az akadémiai kutatóintézeti könyvtárak tájékoztatási feladatai? Mi az, ami még könyvtári feladat, mi az, ami már meghaladja azt, - végül milyen legyen az ideális kapcsolat könyvtár és dokumentáció között? /Fenti megkülönböztetést indokolja, hogy az akadémiai kutatóintézetek nagy része a l a p k u t a t á s o k k a l foglalkozik; így nem, vagy csak alig támaszkod-

\* SZEPESVÁRY Pál: Peremlyukartyás adattárolás néhány példája a Magyar Asvány-olaj és földgázkisérleti Intézetből. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1964. 9-10.sz. 733-747 p.

hat más hazai intézmény dokumentációjára. Ipari kutatóintézetek ezzel szemben éppen az alap kutatások, valamint sok esetben egymás eredményeit hasznosíthatják./

Az akadémiai kutatóintézeti könyvtárak formailag /a statisztikai nyilvántartólap /7/ kategóriája/ "kutató- ill. tervezőintézeti könyvtárak", ez pedig ugyancsak hivatalos definíció szerint "vállalati, intézményi, hivatali stb. szakkönyvtár". Feladatuk a vonatkozó rendelkezés szavaival: "a vállalat, intézmény, hivatal szakkönyvtár szükségletének kielégítése, az ezen kívül jelentkező igényeket a lehetőség szerint főként könyvtárközi kölcsönzés útján elégíti ki." Ez az erősen leegyszerűsített séma távolról sem fedi a kutatóintézeti könyvtár funkcióit. Felvetett kérdésünk tisztázásához közelítsünk a funkciók meghatározása útján. Egy a szakkönyvtárak feladataival foglalkozó tanulmányban<sup>\*\*\*</sup> olvastuk nemrég az alábbi definíciót: "A szakkönyvtár a szakterület begyűjtött, használatra szánt, tájékoztatóra kész és célokra alkalmazható /kiemelés tőlem, S.M.A./ irodalma és dokumentumai/ gyűjteményének, a szakmailag és könyvtárszakilag felkészült könyvtárosnak és a használóknak kölcsönösen összefüggő együttese, amely működését célszerű felszereléssel s megfelelő helyiségekben fejti ki."

Könyvtárainkra alkalmazva ezeket a feltételeket: a funkciók meghatározásában és ellátásában eleve arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy ezek végső soron mind a tájékoztatást szolgálják. Kutatóintézeti könyvtár alapvető feladata a kutatás céljait szolgáló tájékoztatás. A tájékoztatás két szinten történik:

1. a szakterület legfrissebb irodalmáról és minden hozzáférhető dokumentumáról,
2. a beszerzett anyag feltárása alapján a szakterület legújabb tudományos eredményeiről, a kutatások "világszínvonaláról".

Minden feladatot ennek az egységes célnak kell alárendelnünk. Ez a követelmény természetesen erősen megváltoztatja, kibővíti a régi, megőrző, "custos"-könyvtárosokról kialakult elképzeléseket: helyükbe az aktív, széleskörűen művelt és a speciális szakterületen tájékozott, nyelvtudással rendelkező, jó szervezőképességű modern tájékoztató könyvtáros lép, aki a szaktudósok egyenrangú és nélkülözhetetlen munkatársa.

Ez az újfajta funkció határozza meg az anyaggyűjtés munkáját - amikor az összehangolt, meghatározott gyűjtőkör ellátásán belül a hagyományos könyvtári anyag /könyv, folyóirat/ mellett igyek-

<sup>\*\*</sup> A Művelődésügyi Miniszter 164/1958/M.K.15./M.M.sz. utasítása az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárakról. = A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp. 1958. 93-96 p.

<sup>\*\*\*</sup> BEREZKY László: A magyar szakkönyvtárak és feladataik. = OSZK Évkönyve 1961-1962. 172-188 p.

szünk megszerezni minden, e szakban felhasználható dokumentumot /a kutatási jelentéstől a gépleírásig, a mikrofilmtől a hangszalagig/. A szerzeményezésnek ez a kiszélesítése természetesen több problémát vet fel. Ezek egyrészt szervezeti jellegűek, hogy ti. egységes könyvtári keretben gyűjtsük-e a teljes anyagot, vagy az effemer értékű, csak dokumentációs célokat szolgáló dokumentumokat külön, az erre kijelölt részleg kezelje-e? Bármilyen legyen is a döntés; biztos, hogy az utóbbi anyagfeleséget vagy legalább egy részét "fogyó anyagként" kell kezelnünk és a leltározástól kezdve a feldolgozáson át a raktározásig más elbírálás és főleg más kezelés alá esik, mint a hagyományos könyvtári állomány.

Még jobban befolyásolja a tájékoztatás célkitűzése a f e l - t á r á s módját, mélységét. Kutatóintézeti könyvtár számára, ha tájékoztatási feladatait komolyan veszi, nem lehet kielégítő a nagykönyvtárak általában megszokott katalógushálózata, amely betűrendes és decimális vagy tárgyszó-katalógus a könyvekről és ugyanez a periodikákról - címek szerint. A lelkiismeretes tájékoztatáshoz - még könyvtárosi szemmel nézve is a kérdést - periodikák és gyűjteményes kötetek analitikus feltárására volna szükség, - ha a könyvtáros /jó esetben könyvtárosok/ ideje ezt lehetővé tenné. Fokozza e feltárás nehézségeit a kutatóintézeti könyvtár gyűjtésének már említett kiterjesztése a legváltozatosabb megjelenési formájú dokumentumokra. Kutatói jelentés, gépleírás, folyóiratközlemény fotokópiája vagy mikrofilmje, esetleg eredeti tervrajz mind egyformán a használt, adott esetben a kutatót segíti - olyan feltérési formát kell tehát találni, amelyben egységes elvi alapon nyugvó módszerekkel könnyűszerrel találja meg mindazt, ami munkáját előbbreviszi. - Két feltérési mód mutatkozik itt célravezetőnek. Az egyik a hagyományos könyvtári módszereket egyenesen továbbfejlesztő analitikus szakkatalógus, amely csak abban különbözik nagykönyvtári rokonaitól, hogy magában foglalja valamennyi fentemlített dokumentumfajta. Könyvek és folyóiratok címei mellett az ugyanarra a tárgyra vonatkozó folyóiratcikkek, fordítások, mikrofilmek stb. leírásai sorakoznak. A kutató nem csak könyvet, vagy csak kutatási jelentést keres, hanem mindent, ami témájára vonatkozik és ami kutatását előbbreviszi.

Ennek a komplex katalógusnak azonban vannak hátrányai. Anyaga óhatatlanul felduzzad és a korszerűtlenné vagy legalábbis másodrangúvá vált dokumentumanyagot nehéz elválasztani az ugyancsak nem legfrissebb, de alapvető, kézikönyv, vagy munkaeszköz fontosságú művektől. Mert a könyvtár, ha csakugyan igényt tart a "dokumentáció bázisa" megtisztelő címére, begyűjt és felkutat ugyan minden olyan anyagot, amely a tájékoztatást szolgálja, - időtállóan azonban csak a valóban időtálló anyagot őrzi meg. /Eldönteni, hogy mi az "időtálló" - ez persze olyan feladat, ami sok esetben nemcsak a könyvtáros "radartehetségét" haladja meg! /

Olyan módszert kell tehát találni, amely viszonylag kevés munkaerőráfordítással magas hatásfokú feltérést biztosít. Ilyennek mutatkoznak a különféle "többdimenziós" feltérési módok: közös tulajdonosságuk, hogy egyetlen kartonon /címleirásai egységen/ tetszés szerinti nyilvántartási szempont rögzítési lehetőségét biztosítják. Segítségükkel lehetővé válik, hogy a hagyományos könyvtári katalógusrend-

szerek fenntartása mellett, ugyanazon rendezési elv alapján az igen széles skálát mutató "egyéb dokumentumokat" egyszerűen és jó eredménnyel használhassa a kutató. E feltérési mód kikísérletezése feltétlenül a könyvtáros feladata: módszertani ismeretei és a szakirodalomban való jártassága felhasználásával meg kell találnia a legalkalmasabb formát a dokumentációs anyag nyilvántartásához. Az eddigiek szerint tehát - az alapkérdésre visszatérve - a dokumentumanyag begyűjtése, rendezése és feltérása még a könyvtár feladata.

Hallani véljük az ellenvetéseket: "maximalista igények, ez már nem könyvtári, hanem önálló dokumentációs részleg feladata." Véleményünk szerint ez pusztán szervezési kérdés és nem érinti a lényeget. A könyvtár elsődleges feladata kutatóintézetben a tájékoztatás; - ha az intézet vezetősége úgy látja, hogy a hatékonyabb dokumentáció érdekében megfelelő szakemberekkel megerősített külön részleget is szervez, ahol fordítási feladatokat is ellátnak - ennek a könyvtárral szoros kapcsolatban kell lennie és azt bázisként kell használnia. Angliai tanulmányutunkon láttuk, - de bőségesen sorolhatnánk magyarországi példákat is - mindkét megoldást. 20 munkatárssal dolgozó könyvtárat, ahol egységes keretben látták el a fordítási, nyilvántartási és feltérési feladatokat a szigorúan vett könyvtáriakkal, vagy olyat, ahol egymás mellé rendelve két egyenrangú csoport működött, szorosan egymásra támaszkodva. Van persze a harmadik esetre is példa - amikor egymástól elszigetelten, függetlenül működik könyvtár és dokumentáció - ez azonban éppen az, amit a most születő akadémiai dokumentációs szervezet kialakításában szeretnénk elkerülni.

Van azonban a most megindult dokumentációs kezdeményezések között olyan, amelyet valóban maximalizmus lenne a könyvtárostól számonkérni. A kutatók vagy munkatársak saját kísérleteiről vezetett nyilvántartásokra gondolunk itt, akár történelmi adatok, akár kémiai képletek, akár speciális fizikai jelenségek rögzítéséről van szó. Egyre több akadémiai intézetben találkozunk ilyen spontán kezdeményezéssel. A könyvtárak - a bevezetésben vázolt körülmények okozta - lassabb fejlődése magyarázza, hogy legtöbb helyen meg sem kísérelték az ilyesfajta dokumentáció kialakításához a könyvtáros segítségét kérni. /Igaz, ahol kérték, ott kitűnő, hasznos együttműködés született./ Pedig - érzésünk szerint - itt van az érintkezési pont, itt van a határvonal a reális tájékoztatási feladatok ellátása és az azt meghaladó, de módszertanilag összefogható speciális szakdokumentáció között. Dolgozzon ki a könyvtáros olyan feltérési rendszert/lehetőleg az ETO-nak az igényeket nem meghaladt mélységű formáját/, amelyben minden dokumentációs és tájékoztatási igény kielégítése lehetséges. Pl.: hagyományos decimális szakkatalógus könyvek és egyéb, eredményeket rögzítő fontos művek számára, - a szakterület szakrendjének tárgyszavait deskriptorként felhasználó peremlyukasztásos lyukkártya-nyilvántartás folyóiratcikkek és egyéb dokumentumok számára. A lyukkártyához készült kód pedig legyen alkalmas az intézetben folyó kutatások eredményeinek rögzítésére is - utóbbi műveletet azonban már maguk a kutatók végzik. Egyszerű példával illusztrálva: ha arra kíváncsi a kutató nyomdász- vagy irodalomtörténész, hogy a XVI. század második felében a debreceni nyomdában milyen latin kiadványok láttak napvilágot, és azokról milyen irodalom áll rendelkezésre az intézet könyvtárában - a komplex kérdésre egyetlen A/5-ös méretű pe-

remlyukasztásos kártyaterv segítségével kapja meg a megfelelő anyagot. A nyomda latin termékeinek adatait a kutató maga vitte lyukkártyára, munka közben - a vonatkozó irodalmat a könyvtáros dolgozta fel azonos módszer szerint.

A bevezetésben felvetett kérdésre - ha kerülőúton is - válaszoltunk. Megkíséreltük felvázolni egy az akadémiai és egyéb kutatóintézetekben kialakítható szervezetet, amely az adott alaphelyzet továbbfejlesztésével alkalmas lenne nemcsak a meglévő, de a még felkelésre váró tájékoztatási igények kielégítésére is. Tudjuk, hogy a könyvtárak, jelenlegi ellátottságuk mellett, nem képesek e feladatok megoldására. A Magyar Tudományos Akadémia hálózatában 1964-ben, 45 könyvtárban /ebből 2 vállalati, 1 társulati/ 58 főfoglalkozású valamint 34 mellék- és részfoglalkozású munkatárs működött. Ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy a 92 munkatársból 32 esik 5 nagyobb könyvtárra, világos, hogy vázolt elképzeléseink megvalósításának melyek az elsődleges akadályai. Ha még a " s z a k m a i l a g és könyvtárszakilag felkészült könyvtáros" jogos igényét is figyelembe vesszük, jeleztük könyvtárosképzésünk egyik megoldatlan problémáját is. Nem látjuk biztosítva a "szakmailag és könyvtárszakilag" felkészült utánpótlást műszaki és természettudományos könyvtárainkban és tájékoztató szerveinknél. Jóképeségű szakkutatót - aki ráadásul hajlandó a szükséges könyvtáros-dokumentalista ismereteket is elsajátítani - tájékoztatási munkához biztosítani nem c s a k anyagi nehézségekbe ütközik.

A nehézségek áthidalásának lehetőségeit felvázolni nem lehet itt feladatunk. Arra szeretnénk csak felhívni a figyelmet: az a körülmény, hogy kutatóintézeti könyvtáraink nagy része nem képes még komoly tájékoztatási feladatok ellátására, nem jelentheti azt, hogy a tájékoztatás problémáinak megoldását könyvtáron kívül kell keresnünk. Ne új szervezetek költséges kiépítését kezdjük meg, hanem a meglévő szervezet megerősítésével, kiszélesítésével segítsük az eredményesebb kutatómunkát.

§§§

#### SIMON, A.M.: Information und Bibliotheken der Forschungsinstitute

Als Folge der langsameren Entwicklung des ungarischen Kapitalismus meldete sich der Anspruch einer technischen Dokumentation in Ungarn erst in dem XX. Jahrhundert. Géza KÁPLÁNY, Reorganisator des Vorgängers der Technischen Landesbibliothek, war Vertreter der Meinung: Hauptbasis der Dokumentation sei die Bibliothek. In diesem Sinne legte er auch das Fundament des ungarischen technischen Bibliotheks- und Dokumentationswesens. Dieses Prinzip bestimmte in grossen Linien die Entwicklung der ungarischen Dokumentationsorganisation.

Die Steigerung der Ansprüche an frische Information und die Schwierigkeiten der kleinen Spezialbibliotheken führten dazu, dass - während den 50-er Jahren - selbstständige Abteilungen, Gruppen und sogar neue Zentralstellen für Dokumentation entstanden.

Die Aufgabe der modernen Forschungsinstitutsbibliotheken ist **I n f o r m a t i o n**. Nicht nur Auskunftserteilung im Sinne der traditionellen Grossbibliotheksarbeit, sondern rasche und gründliche Information mittels aller auffindbaren Dokumente des betreffenden Wissenschaftsgebietes /sei es ein Buch, Report, Zeitschrift, etc. - original oder Mikrokopie/. - Diesen Aufgaben kann nur mit modernen Erschliessungsmethoden, einem gutausgebauten Dokumentation- und Informationssystem nachgekommen werden.

Einheitliches Erschliessungssystem für alle Dokumente, die von Bibliothekaren oder eventuell Mitarbeitern einer mit der Bibliothek eng zusammenarbeitenden Dokumentationsstelle bearbeitet werden - das selbe System soll den Forschern für die Dokumentation ihrer eigenen Experimente dienen. Diese Methode sollte das Erfassen beider Dokumentationen ermöglichen.

... .

SIMON, M.A.: Researche institute libraries and technical reference

In course of the slow development of capitalizm the demand for technical documentation only arose in the 20th century. Géza KÁPLÁNY, the re-organizer of the predecessor of the Central Technical Library was on that standpoint that the library is the basis of technical reference. He set up the fundaments of library management and documentation guided by these considerations. - The demand for immediate reference and the problems of development in small libraries parted documentation from the libraries in the fifties.

The aim of a modern institute library is reference. This doesn't only mean the reference sevice of the big libraries, but it also means immediate and detailed information service using all available publications of that special branch of science /that can be books, reports on research, periodical publications etc. - original or microfilm copy/. These tasks can only be solved with up to date revealing methods, well managed documentation and reference work.

The cataloging of the publications is done by the librarians or the documentating sections joined to the library and these give a uniform revealing method for all publications. The same system reveals the documents of the experiments of the institute too, and so gives an oportunity to use them together with the abstracts of current technical literature.

—•—